

Дотепність одного й мудрість багатьох

«Добрий вислів завжди вчасний» — твердить англійське прислів'я. Такої думки дотримуються ті, хто у вивченні світової культури звертається до фольклорних жанрів, зокрема до прислів'їв та приказок. Історики, стежачи за розвитком паремістичного фонду (так називають весь комплекс прислів'їв та приказок якоїсь мови), реєструють важливі зміни у традиціях та звичаях, у матеріальній та духовній культурі народу. Етнографи та фольклористи інколи пробують визначити зв'язок між змістом прислів'їв та національним характером. Психологи досліджують у процесі творення прислів'їв певні риси людського мислення. Лінгвісти, вивчаючи прислів'я та приказки, звертають особливу увагу на їх мовний

склад та принципи будови. Літературознавці розглядають у них своєрідну природу метафор та символів, визначають функції цієї квінтесенції народної мудрості й фантазії в контексті літературних епох.

«Прислів'я втілюють плин часу, і той, хто хоче чинити добре, може побачити себе в них, як у дзеркалі», — свідчив упорядник однієї з давніх — 1707 року — збірок англійських прислів'їв Джон Мейплтофт. Ще в ранній спробі наукового дослідження англійських прислів'їв, як бачимо, відзначено історизм їхньої еволюції, їхній зв'язок з реальним життям. Ґрунтовним доказом на користь таких спостережень Мейплтофта можуть бути самі фольклорні ідеї: «Приказка правду каже» або «Прислів'я — дитя досвіду». Процес морального виховання — свідомий чи інтуїтивний — спирається й на фольклорні максими. Народжене в свідомості однієї людини афористичне узагальнення морального й соціального сенсу конкретної життєвої ситуації тільки тоді ставало прислів'ям, коли набувало значення «мудрості багатьох», коли

роки, а інколи і століття відбирали до фольклорної скарбниці лаконічні й різні настанови, з яких складається моральний ідеал народу.

Сервантес назвав прислів'я «короткими висловами, що породжені довгим досвідом». Декотрі з найдавніших англійських паремій і справді ведуть своє походження від тих сталих порівнянь і образних моральних порад, які дійшли до нас з архаїчних часів у англосаксонському «Беовульфі» чи в «Мові Високого» із скандинавської «Старшої Едди». Середньовічний епос як універсальна картина світу в час, коли наукового пізнання його ще не існувало, поєднував розповідь про казкові пригоди та героїчні подвиги з описами цілком реальних ситуацій, і саме в цих останніх його творці широко вживали афоризми життєвої мудрості того суворого часу. Повчальні сентенції дослідники знаходять ще в ранніх англійських манускриптах VIII століття. Яскрава палітра народних прислів'їв представлена в творах основоположника англійської національної літератури Джеффри Чосера. Цікаво, що серед

прислів'їв, які використовує Чосер, є чимало з соціально-критичним підтекстом: в розповіді Юриста з «Кентерберійських оповідань» знаходимо зауваження, цілком слушне для 1381 року (року, коли було придушене повстання Уота Тайлера) — «Ті, хто створюють закони, не повинні їх порушувати». Поворотним моментом в історії англійської культури було виникнення книгодрукування, пов'язане з діяльністю Вільяма Кекстона (1422–1491). Розпочинається новий етап і в історії вживання паремій. Англія доби Відродження вважає прислів'я окрасою стилю. Поети й драматурги від Крістофера Марло до Шекспіра з допомогою фольклорних афоризмів втілювали найвишуканіші філософські думки, а іноді дошкульні дотепи. Наприкінці XVII століття кастова мораль та естетика придворного класицизму марно намагалися принизити значення цього виразного літературного прийому, відводячи йому місце тільки в створенні так званого «вульгарного тла». Натомість англійська літературна традиція — починаючи від просвітників — завжди

зверталася до перлин народного досвіду з пошаною й захопленням.

В збірках, де прислів'я та приказки існують поза конкретною ситуацією, вони, хоч і вражають гармонією звучання, стрункістю логічної організації думки, все ж іноді виглядають трохи «академічними» істинами. В реальному житті та в літературному тексті зміст прислів'я зумовлений ситуацією, і саме там звична здавна приказка виявляє свою багатозначність, виразність і, зрештою, життєвість.

Знання процесу творення прислів'їв та приказок допомагає глибше зрозуміти різні аспекти матеріальної та духовної культури народу. Досить було сучасному англійцеві вилучити з ужитку такий предмет, як спеціальні рукавиці для підрізування живоплоту, і разом з цим відійшов до мовного пасиву вислів «Такий, що й рукавицею гидко доторкнутись». Замінив його вислів «Такий, що й жердиною гидко доторкнутись» — мається на увазі жердина, якою відштовхували барки, що колись неквапом пливли рівнинними англійськими річками та каналами.

Зрозуміло, що для сучасної Англії ця реалія — також анахронізм, і, можливо, вона теж колись поступиться в цьому прислів'ї якомусь іншому образу. Процес творення фольклору безперервний. У стрімкому темпі ХХ–ХХІ століть механізм цього культурного явища принципово не змінився. Прислів'я має бути змістовним, лаконічним, контекстуально гнучким, має узагальнювати ситуацію, давати моральну пораду, поступово набираючи метафоричності. Репліку чергового на вокзальному пероні чи в метро, зауваження полісмена, що регулює рух на гомінкому перехресті: «Watch your step!» (дослівн. «Дивись, куди йдеш!») — сприймають буквально. Та все частіше тепер цей вираз вживається в переносному значенні — як моральна пересторога. Можливо, ми є свідками народження новітньої паремії, типової для наших днів.

В розвитку англійської культури особливу цінність мають максими, які визначають позитивні риси людського буття, складають життєвий ідеал простого англійця. Народ Британії за

свою довгу історію пережив чимало воєн і тому, як і всі інші народи світу, понад усе прагне миру. В часи виснажливої Столітньої війни (1337–1453) чи в жорстоких сутичках між Ланкастерами та Йорками (1455–1485) народ, що став жертвою кривавого феодального розбрату, виголосив: «Хто проповідує війну, той чортів капелан». Народній моралі чужі загарбницькі інстинкти: «Краще з'їсти яйце в мирі, ніж вола у сварці». Фольклорна мудрість справедливо застерігає тих, хто забуває про права інших. Жити в мирі, працювати на своїй землі для щастя людей допомагає дружба. «Що один, що й нікого» — каже прислів'я. Але треба вміти вибирати друзів, і характерна для паремій контрастна побудова унаочнює цю діалектику буття: «Хто друг усім — той нікому не друг». Аналогічне за структурою прислів'я — «Той ніколи не матиме справжніх друзів, хто боїться мати ворогів» — доповнює моральну теорію новим підтекстом. Перевіряє ж теорію життя: «Друга не спізнаєш, поки в скруті не побуваєш» — одне з найпопулярніших в Англії прислів'їв.

Людина понад усе цінує свободу: «Краще їсти боби на волі, ніж ласощі у в'язниці». Англієць завжди вмів поставити на місце тих, хто надто чваниться своєю вищістю; мудрим радником була в таких випадках і природа («Кожен дуб жолудем був»), і історія («Не всі Стюарти рідня королям»). Дух вольності бринить у гордих словах «Кров у кожного давня»; в них — віра у споконвічність народу, в силу волелюбних традицій.

Англіїці, як і кожен народ, люблять свій край. Почуття патріотизму забарвлює славнозвісне «Мій будинок — моя фортеця», яке, очевидно, не можна інтерпретувати тільки як свідчення кастової гордості, феодальної пихи або ж начебто властивого всім англійцям крайнього індивідуалізму; адже «фортецею», гідною того, щоб захищати її до останнього подиху, невідомий автор цього афоризму міг назвати й просту хатину ремісника, й халупу селянина. А дзвінке, життєствердне «Чи то Захід, чи то Схід, нема краще, як свій рід» не суперечить у моральному кодексі народу повазі до інших народів та культур.

Моральні ідеали, відображені у фольклорних афоризмах, мають велике значення у формуванні характерних соціально-історичних типів і в реальному житті, і в культурному мисленні народу. В тісному зв'язку з ними розвивається образ героя англійської літератури. В цьому розумінні зібрання англійських прислів'їв та приказок — своєрідний ключ для сприйняття кращих надбань англійської культури. За народними принципами, «Чеснота сама як маєток», і цінувати в людині варто душевну щедрість та доброту: «Добрий той язик, що не каже лихого, й добре те серце, що не думає такого». Однак треба вміти захищати добро: «Лихого шкодуєш — доброму шкодиш». В останньому афоризмі відбиваються й такі характерні риси народної психології як прагнення дії, активності. Мабуть, ще за часів славетного Робіна Гуда народився вислів «Доброго лучника не по стрілі пізнають, а по цілі». Дія — найвищий критерій оцінки людського життя: «Життя в тому, щоб іти вперед», «Найкоротша відповідь — вчинок»,

«Добрі вчинки — краще, ніж добрі наміри». Прислів'я не просто моралізує: його виховне значення нерідко залежить і від перчинки критики, відвертої іронії в ньому: «Одне — словами пишатися, інше — в бою змагатися». Прислів'я відображають головні сфери діяльності та інтересів англійського люду. Їхніми творцями були будівничі («Який тесля, такі й стружки»), хлібороби («У старого вола рівна борозна»), рибалки («Риби в морі на кожного вистачить»). Об'єднує ці «професійні» афоризми одна думка: «Що варто робити, варто добре робити». Дістається в англійському фольклорі ледарям: «Ледачій вівці й власна вовна важка». Ознакою ж досконалості є для майстра набутий у праці досвід: «Унція практики варта фунта приписів», «Найкраще річку знає той, хто перейшов її вбхід». І силу думки англієць вимірює реалізацією задуманого. «Досвід — дитя думки, думка — дитя дії» — прекрасна настанова у вічному процесі пізнання світу.

Джерелом творення прислів'їв може виступати повсякденність у її найбільш

прозаїчному вбранні. Забарвлені іскорками іронії буденні спостереження — «Нова мітла чисто мете», «У багатьох кухарів суп зіпсований». Невичерпним джерелом натхнення в англійському фольклорі лишається природа — поетична, мальовнича та примхлива. Спостереження над нею ставали у пригоді хліборобам та мореплавцям: «Березнева трава не на добро», «Який квітень та май, такий буде й урожай», «У квітні така погода, що раз сонце, раз негода»... Англійці — природжені корабелі й моряки, тому не дивно, що море фігурує у безлічі англійських паремій: «Загубився, як крапля води в морі» — кажуть про непомітного. «Великому кораблеві — глибоку воду» — так оцінюють заслуги видатної особи. «Кожен приплив має свій відплив» — потішають людину в горі. «Не оцінюй корабель з берега» — застерігають необачного. «Втратив корабель, та зберіг на гріш смоли» — сміються із скупого. Народне слово служить і зброєю в боротьбі з моральними та соціальними негараздами: «Тяжко робить — голий ходить», «Сила підмінює правду»,

«Повному гаманцеві друзів не бракує», «Що більший негідник, то дужче таланить». Для сміливого слова немає непорушних авторитетів — ні королівських («Не покладайся на вдячність королів»), ні аристократичних («Поки сир до короля донесуть, половину самі розберуть»), ні клерикальних («Не кожен чернець, хто під клобуком ходить»). Народна мораль, по своїй суті доброзичлива й терпима до людських слабостей, стає суворою, коли йдеться про запобігання перед «сильними»: «Той, хто всім догоджав, ще й не ронивши, дуба дав».

Прислів'я як дзеркало історії відбивають життя і хатин, і палаців, і будинків поважних буржуа. Ці останні лишили в англійському фольклорі своєрідний пам'ятник «традиційній англійській обачливості»: це й знамените «Не турбуй турботи, поки турбота тебе не турбує», і аксіома поміркованості — «Не все роби, що можеш; не все витрачай, що маєш; не всьому вір, що чуєш; не все кажи, що знаєш». А втім, яким викликом міщанській обмеженості й боягузтву звучать прислів'я: «Як

стрибаєш — подивись, як стрибнеш — не оглядайся», «Або коня виграти, або й сідло програти», «Краще вродися щасливим, аніж багатим».

І в житті, і в мистецтві цінує англійський народ відвертість: «Що з серця вийшло, до серця й доходить». А найбільше шанує правду, якою б суворою вона не була. «Половина правди — часто ціла брехня» — слушно каже народ.

Для впливовості моральних істин та ідей, виражених у прислів'ях та приказках, багато важить їхня форма. Витворені індивідуальною фантазією паремії, шліфуючись багатовіковим вжитком, набувають художньої довершеності. Найчастіше в англійських прислів'ях контрастують зміст і художній образ, а весь вислів лишається ритмічно гармонійним: «Кожне біле має свою чорноту, кожне солодке свою гіркоту». Використовує фольклорна традиція виразні можливості гіпербол. «Не конче кішку в сметані топити» — зауважують нерозсудливому; «У нього всі гуси — лебеді» — кажуть про брехуна; «Вірить, що Місяць із зеленого сиру» — характеризують довірливого

простака. Символи, які вживаються в прислів'ях, як правило, конкретні й прозорі: «Носити своє серце на рукаві» (тобто всім напоказ) — означає бути занадто довірливим... Властива англійській мові схильність до метафоричності позначається і в процесі розвитку паремій. Внаслідок цього приказкові звороти «зелений, як трава» чи «червоний, як буряк» рідко стосуються кольору предмета, а в порівнянні «холодний, мов огірок» ідеться не про погоду, а про чиюсь особисту вдачу. Залюбки вдаються творці англійського фольклору до гумористичних парадоксів: наприклад, у вічному інтелектуальному змаганні слабкої та сильної статей тут вживаються такі аргументи:

Він: «Холодний пудинг покаже, яке твоє кохання».

Вона: «Жіноча рада мало чого варта, але дурень той, хто нею не скористається».

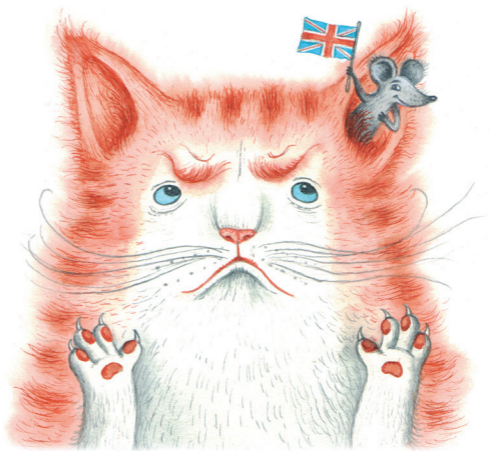
Переклад паремій — справа, в якій, як ніколи, недопустимі автоматизм і буквалізм, де творча фантазія й наукова точність, знання історії, етнографії

та тонке відчуття мови оригіналу й перекладу мають органічно доповнювати одне одного.

Збірка кращих зразків англійських прислів'їв та приказок розкриває перед читачем невичерпні можливості фольклору і викликає пошану до англійської народної культури.

Наталя ЖЛУКТЕНКО

Істина силі крила дає

Смілива та миша, що живе
в kota у вусі.

Проти правди брехня безсила.

Істина — дочка часу.

Правда — це ковадло, на якому
багато молотів пощербилося.

Правда ніколи не старіє.

Правда кутків не шукає.

Правда дивніша за вигадку.

Віч-на-віч, то й правда розкриється.

Краще сказати гостру правду,
ніж лагідну брехню.

Не налазь правді на п'яти,
щоб зубів не збирати.

Істині красномовство не потрібне.

Половина правди — часто ціла
брехня.

Вчини раз не по правді,
і цьому кінця не буде.

Лихого шкодуєш —
доброму шкодиш.

Сонце всім сяє однаково.

Кожен котроїсь матері син.

День і в шпарину видно.

Людина — не кінь, хоч би й
у стайні народилася.

Кров у кожного давня.

Кожен півень на свій лад співає.

Кожен носить пояс на свій спосіб.

Не всі Стюарти рідня королям.

Своєї шкіри не зміниш.

Що одна людина робить,
те й інша може.

Життя — не тільки пиво й кеглі.

Не живи довго, а живи добре.

Життя коротке, а час швидкий.

В житті, як і в злиднях,
з ким тільки не поведешся!

Життя в тому, щоб іти вперед.

Краще померти з честю,
як жити з ганьбою.

Ми живемо вчинками, а не роками.

Добрий вчинок ніколи не пропаде.

Краще забаритись, аніж помилитись.

Доброго лучника не по стрілі
пізнають, а по цілі.

Краще одна пташка в руках,
ніж дві пташки у куцах.

Запряг зірку в свого воза.

Краще хай заздять, а не жаліють.

Похвала робить добрих кращими,
а поганих гіршими.

Доля мінлива, і це справедливо.

Журба й радощі одне за одним
ідуть.

Як у тузі жити, то хоча б
не в злиднях!

ЗМІСТ

Дотепність одного й мудрість багатьох <i>Вступне слово Наталі Жлуктенко . . .</i>	5
Істина силі крила дає	21
Лихо човном і без весла пливе	55
Добре діло йде, коли розум пораду дає	77
Шкурою того не приховаєш, що в кістках сидить	103
Око — вікно серця	139
На все свій час	161
Словом і місто можна здобути	175